

Pars local dynasty (Fratataka) coins *

Amir Amirinezhad^(Corresponding author)¹

Maryam Rahmansetyesh²

Salah Al-din Marofi³

1. Introduction

The history of Persis (local Persian kings) during Seleucid and Parthian dynasties has reconstructed more likely on classification and study of their left over coins. As Achaemeniad Empire fell down and Seleucid and Parthian dynasties rose, Fars State announced its autonomy for a while, and the rulers were local governors. Pre-Sassanid coins are the most important documents of the era which could give a better understanding of the region. As for the classification of coins, the first group introduces four kings who have called themselves Frataraka . These coins are similar to the Achaemeniad coins indicating the affiliation of Frataraka to that big dynasty. There are also signs of typical Seleucid styles and coins.

2. Methodology

With a documentary study of Frataraka coins, the present article aimed to examine lines and motifs depicted on these coins and accordingly find an answer to the question over the lines and motifs of Frataraka coins. The present article has carried out as a field and library study in order to discuss the question with a correct theory. The theory says the lines and motifs of coins resulted by the recreation

*Date received: 30/05/2017

Date accepted: 29/09/2018

Email:

amiramiri12@yahoo.com

1. M.A. in archaeology, the department of archaeology, faculty of literature and humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

(Corresponding author).

2. M.A. in archaeology, the department of archaeology, faculty of literature and humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

3. M.A. in archaeology, the department of archaeology, faculty of literature and humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

of historical memory of Frataraka toward the bright past of Achaemeniad dynasty.

3. Discussion

According to the historical documents, Alexander of Macedon, in his attack on Iran and its capture, implied the most severe blows to the Persian body and suppressed any opposition and riot against him in the area (Plutarch, 1990, 7-456; Olmstead, 1993, 2-721; Wilken, 1997, 4-193). After the death of Alexander about 323 B.C., his commanders started fighting each other well known as Diadochoi. There was a fight between two famous commanders of Alexander (Eumenes and one-eyed Antigone) in Susiana and Media in which Antigone won and minted coins in Susa in 316-318 B.C. (Bellinger, 1950: 45). Peucestas, one of famous Alexander commander, was the Persis ruler back then who adopted soft policy towards the natives, with the Persis background. He empowered Persis authorities and shared his power with them (Bevan, 1902: 42). Strabo suggests that Persia was tributary to Macedonia (Edson, 1958: 158). Seleucus, in the Western parts of the empire, conquered Mesopotamia in 312 B.C. and fought against Antigone in Ipsos battle in 304 B.C. and he managed to win the battle, conquered Persia, and established Seleucid dynasty. He minted coins in 300 B.C. in Susa and Pasargadae (Jenkins, 1978: 198). These events reflect the removal of Peucestas in Persis. Though it is not clear when exactly Persis tried to revive its power, there is little information available on relationships between Seleucus and Antiochus I with Persis. It can be said that, because of the marriage between Seleucus and Apameh, daughter of Spitamenes, the relationships can be considered good, it could put the Seleucus legitimacy among the people in danger as there was no Persian race sensitivity (Wiesmehöfer, 2009, 37). Seleucus in 281 B.C. put his son Antiochus as the ruler of Asia and he went to Macedonia. Antiochus set up so many cities and colonies and the remains of Hellenistic pottery in Takht Hill and Pasargadae and Zahak Hill enclosure in South West of Shiraz show that the Seleucids established colonies in the region (Mohamadifar, 2015: 151). Antiochus I was killed in 261 B.C. in Sardis while suppressing a local riot (Rajabi, 2002: 34). Antiochus II also known as Theus (God) sat on the throne as his father successor. He then was poisoned to death by his wife Laodice to make Seleucus II, also known as Callinicos (lustrous conqueror), sat on the throne.

What Herzfeld wrote about the history of Persis shows that the Persis kings established the Frataraka government in 300 B.C. But Herzfeld was not sure about the exact date, as he mentioned the date to be 150 B.C. Based on the discovered Frataraka coins by Herzfeld, Newell suggests the relative independence date to be 280 B.C. He adds the successors of Alexander went into war to seize power and the Frataraka seized the opportunity to mint coins and could keep its semi-independence rule before the Molon uprising. Hill suggests the first Frataraka that is Bagadat coin minted in 250 B.C. (Hill, 1967, 397-405). However, Koch believes that Bagadat has carried out his nationalist movement in the half of third century B.C. (Koch, 1988, 89-95). Nevertheless, he does not regard it as a complete independence. DeMorgan and Stiehl, based on the coins from the Frataraka, suggest it to be 220 B.C. (Stiehl, 1959, 375-379). Therefore, he has considered the Persian massacre coincided with the emergence of Bagadat and it was after Antiochus that he has minted coins. Concluding the theories discussed, it was not possible for the nationalism of Frataraka to be occurred before the time of Seleucus I, as the historical books suggest there were the Macedonian rulers of Persis before 312 B.C. Schmitt believes that Persis has been ruled by the great Antiochus supporters but he reveals no new evidence for confirmation (Schmitt, 1964, 50).

The present research, with the historical events in this period, suggests that Bagadat could not mint the first Persis coins before the killing of Antiochus I in 261 B.C., on the other hand, during the post-Antiochus I that the Persian natives had military and royal positions (it was common to empower the Persian natives since Peucestas) seized the opportunity and controlled the region during the reign of Antiochus II and they announced independency and minted coins due to the weakness of the Seleucid kings and civil wars during the reign of Seleucus II and III (246 B.C. ° 223 B.C.). Historical events especially the Ptolemy III attack to Persis, Media and Susa and weakness of Seleucid government and Parthian revolt in East indicate that there was local government in Persis. In other words, just saying that Bagadat minted coins in 220 B.C. could not have historical support as the historical books mention Iskandar, he was the ruler of Persis who led a riot against Antiochus III helped by his brother and ruler of Median ruler Molon.

The king of Egypt, Ptolemy III (238 B.C.) fought against the Seleucus II, passed the Euphrates and conquered Mesopotamia, Babylon, Susa, Persepolis (Pars) and Media. Arsaces seized the opportunity to defeat Andragoras and claimed the throne. Seleucus managed to compromise with Ptolemy and went eastward about 238-9 B.C. and could not do much deal and Tiridates established Parthian dynasty building the city of Dara or Darium (Gotschmidt, 2009: 54-57). Antiochus III, also known as the Great Antiochus, rose to power in 223 B.C. In his reign, Molon, the Median ruler helped by his brother Iskandar, the Persis ruler, run riot and took the throne. Wiesehofer recalled the riot to be in 205 B.C. (Wiesehofer, 2007:40). He easily conquered Babylon, Eritrea Sea bank (Persian Gulf and Oman Sea), Susa (excepting Susa enclosure) and nearly Mesopotamia. The king alerted and he personally intervened to suppress Molon and managed to defeat him near the city of Apolloniatis. The uprising shows that the Seleucids have controlled Persis years before 220 B.C. Afterwards, Antiochus went eastward and convinced Arsaces to surrender and made them tributary to himself. However, war against the Romans warned the end of Antiochus power. In a war about 190 B.C. in Magnesia (Anatoly), Antiochus defeated by the Romans and accepted the heavy terms of Apame peace treaty (188 B.C.). To pay the tribute to the Romans, Antiochus marched out to Susa and Persis in 187 B.C. He intended to loot the Bell Temple in Elymais (Holleaux, 1942 : 254). However, he confronted with the resistance of Susan natives. It predisposed the riots of Susa and Ajapir (Izeh) which ultimately Elymaian established a local government in 147 B.C. led by Kamnaskires.

The weakness of Antiochus III since 190 B.C. until his attack in 187 B.C. and the start of civil revolts in Susa made a proper ground for Artaxerxes I to mint coins in Persis. According to the historical events, his coins could not have been minted during the authority of Antiochus III (before 190 B.C.). At the other hand, years after 175 B.C. are the authority of the Antiochus IV that the historical books show he conquered Armenia, Media and the Persian Gulf shores. This charge of Antiochus IV occurred before 162 B.C. Then with the historical events the minting date of Artaxerxes I coins can be considered about 190 B.C. to 175 B.C. (Amirinezhad et al. 2015: 14). Antiochus IV (Epiphanies) who was a competent king sat on the throne in 175 B.C. He organized the ruling financial affairs; then charged his army across the Euphrates to raise the taxes. He first came

to Armenia, though they apparently were belong to the new king of Seleucid dynasty but actually refused to obey the king sorders. Antiochus charged to the Persian Gulf shores to lead Persis once he conquered Armenia and Media. This charge of Seleucid king indicates that the Seleucids had not ruled Persis during 187 B.C. to 175 B.C. Antiochus IV attacked the Temple of Nanaya in Elymais about 162 B.C. but his charge did not work and the settlers took up guns and prevented the desecration to the temple. Therefore, the Seleucid king forced to withdraw empty handed and went to Persis. He got sick along the way and passed away in the city of Gabiana. As Polybius, Diodorus and Appiano quoted, Antiochus passed away due to a deadly disease reveled by the heaven (Kennedy Eddie, 2002: 184). Death of Antiochus started the fall of Seleucids so that civil wars and royal disagreements were at their peak with Antiochus V sat on the throne, it coincided with the minting of first Elymais local government coins in Ayapir and Susa.

The historical books illustrate the years after 162 B.C. full of chaos and massacre in territories ruled by the Seleucids. Demetrius killed Antiochus IV brutally, and Alexander Ballas killed Demetrius in Syria in 150 B.C. This period (162 B.C ° 150 B.C.) is the most logical time for minting the Vahuburze coins due to the excessive weakness of Seleucid kings and their attention to the western lands, as they could not mint coins before 162 B.C. due to the authority of Antiochus IV. At the other hand, in the years after 150 B.C., Alexander Ballas attack to Susa and Persis has been mentioned in the historical books and then he conquered Persis and Elymais. Therefore, it is more likely that Vahuburze coins were minted during 162 B.C. ° 150 B.C.

Polianus quoted in the *Seventh* book that the Macedoniam ruler of Persis thought of killing 3000 Persians. He gathered and lured them with some excuses rounded by an army of 300 cavalries and 3000 heavy infantries and massacred them. Polianus added Vahuburze scattered 3000 Greek soldiers among the Persian people and put them in the Persian houses and ordered to massacre them overnight (Wiesehöfer, 2009, 73-74).

The present research believes that this massacre by the Seleucids could only happen during Alexander Ballas reign as the historical books and minted coins by the king in Susa indicate that Alexander Ballas conquered Susa once again and subjugated the Elymais. It occurred during 150 B.C. ° 147 B.C. as Demetrius II helped by the

Egyptian king (Ptolemy Moheb al-Om) started a long battle against Alexander Ballas around Western parts of Seleucid empire in 147 B.C. Departure of Alexander Ballas to the West parts put the East parts in turmoil. In these days, Elymais established a local government in which Kamnaskires minted coins as the leader. Mehrdad charged his army to the North and West parts of Iran and Autophradates I become the Persis ruler and his coins could be minted from 147 B.C. to 129 B.C. onward as before these days the dominance of Alexander Ballas on East and North parts of Persian Gulf is final.

The Parthian Mehrdad marched to the Media in 147-8 B.C. and he conquered it about 144 B.C. and seized the Seleucid with an attack on Babylon in 141 B.C., so that the dated coins of Mehrdad minted in 138-139 B.C. and 139-140 B.C. in Seleucid confirmed the event. Mehrdad returned to Hirkani after the battle ended. About 140 B.C. due to the requests by Macedonians and Greeks settled at the Upper Satrap such as Babylon for Demetrius II in Syria and, at the other hand, disaffection of Demetrius to stay in Syria led him to think to retake the lost lands. Demetrius charged to the East and entering Mesopotamia passed Babylon. He won battles against the Parthian. The Persian led by Autophradates I hoped to gain its full independency and rejecting tribute to the new rulers, the Iranian Najd (Parthian) came to help Demetrius II to battle the Parthian. However, he was unlucky in the decisive and final battle about 131 B.C. The Parthian general charged at him with some tricks, routed his troops and captured the Seleucid king. Then he wandered the king around the Parthian cities and sent him to Hirkani with Mehrdad. Mehrdad treated Demetrius well, engaged his daughter Roodgooneh to him and sent him to Gorgan. Mehrdad attacked the local governments due to their collaboration with Demetrius II and the Khong-e-Noroozi stone in Malmir plain recorded the victory of Mehrdad over Elymais as it says Mehrdad the King of Kings (Saraf, 1993:59). At the other hand, his minted coins have found in Susa but the Parthian king kept the local rulers in their local governments (Kawami, 1987:6; Colledge, 1977:10).

Antiochus VII Sidetes in 129-130 B.C. went into war with the Parthian outreaching them under the pretext of freeing his brother (Meyer, 1969:64). Houghton (1983: 101) believes that the Parthian controlled Susa until 130 B.C. but Antiochus VII conquered it for one year. During his war with the Parthian, the Seleucid army ordered by

Antiochus deployed at Media and Persis for winter. The deployment and food shortage led the Seleucid army to suppress the Median and Persian natives. If we refer to the Ploianus report once again, it would justify the massacre of Seleucid army carried out to revenge the killings of 3000 Persian army and it is more likely done in Autophradates I, as the historical books and events suggest the revenge carried out by the Whwbrz successors (e.g. Autophradates). The Seleucid army defeated in 129 B.C. and Antiochus committed suicide because he did not bear the defeat. Once Farhad II defeated Antiochus, we witnessed coins under the name of Farhad II in Susa and Elymais. It was after the war that the Scythians battle with the Parthian in the West area and the Parthian king forced to confront them at that area. The Parthian army failed to do anything against the Scythians and the Parthian king killed in the battle. Autophradates announced full independence with the weak Parthian government and lack of Seleucid power in the region, so that Fravahr symbol as monarchy on Autophradates coins confirms the event.

Therefore, it is more likely to believe that the first three kings of Frataraka (Bagadat, Artaxerxes and Whwbrz) had semi-independent government. Struggling for independence paid for during Autophradates I and the full independence was in place until the end of Autophradates government. Starting the second period of Persis kings during the Autophradates II, Persis kept running as semi-independent state under the Parthian rulers (Sellwood, 1994, 406). At this time, the new rulers took power in Persis who chose the title of Melaka on their coins that were essentially different with the previous coins and it perhaps represents the new dynasty other than the Frataraka (Kennedy Eddie, 2002, 97-98).

4. Conclusion

The Frataraka were the local kings of Persis, which preserved with full awareness of traditions and political and religious symbols used in Achaemenid Empire and transferred them to the next generation (Sassanid) in more evolved formation to introduce the religious political system in new harmony mould in Sassanid world leadership system. The political religious symbols used in the Frataraka coins are similar in meaning and concept. The Bagadat coins were the first Persis coins. They minted in two sets. The throne symbols with lotus in king hand like the motif of Great Darius in Persepolis, as it seems

the Persis king (Bagadat) wants to remind his power to the foreigners with this image and as the holy structure, flag and his motif as a worshiper tries to present his legitimation among the people with his originality and also introduce himself with the flag as a follower of powerful Achaemenid Empire army and as a follower of past religion with the holy structure and worshiper. These motifs are clearly depicted in Ghizghapan, Dukkan-e-Daud and Eshaghvand catacombs. Therefore, the king presented himself to the foreigners and remind his legitimation to the natives. Artaxerxes became the king after Bagadat and his coins are similar to the second set of Bagadat coins. These two kings could establish a semi-independence government in Persis. The third king who called himself a Frataraka king was Vahbarz and as it is said, the most researchers suggest that in his reign Persis ruled completely independent. It is not acceptable according to the historical stories and the wars between Seleucid and Parthian kings. His successor was Autophradates I and based on the mentioned references and evidences in the paper, Persis had achieved a full independence during his reign and the Persis independence was all gone when his reign was over and the local government administered as semi-independence until Artaxerxes IV (the Sassanid Artaxerxes I) sat on the throne. We see new motifs on the Autophradates coins, which originated from xenophobia and independence thoughts. These motifs included the bow and Farvahr. As for the bow, the king presents himself as the absolute power of Persis and, as Achaemenid kings, he is capable of confronting enemy and preserve the holy land of Persepolis. For the Farvahr symbol, the king clearly manifests his power from neither people nor foreigners but Ahura Mazda as the powerful Achaemenid kings he also chosen by the Gods. The present study suggests that with the independence of Persis in Autophradates reign, new symbols and motifs reminding the absolute power of Achaemenid kings minted on coins and it was not possible unless there were no foreign power in control in Persis kingdom.

Key words: Coin, Frataraka, Achaemeniad.

Referenc[In Persian]:

- AmiriNezhad, A., Marofi, S., RahmanSetayesh, M., (2015). Study on the Elymais and Fartaraka Coinage, Tehran.

- Wiesehofer, J., (2007). Die dunklenjahrhunderte der persis, translated by H. Sadeghi, Tehran.
- Shojapour, Z., (2013). Introducing and classification of the coins collections of historical era belong to Astane Quds Razavi Museum, Sistan and Baluchestan.
- Ibn- e Balkhi. (1996), *Fars Nameh*, G. Le Strange translated by Mansor, R., Shiraz.
- Christensen, A.E., (1990). *Sassanid Persia in the period*, translated by Golamreza, R.Y., Tehran.
- Ibn Khaldun, (2012) *The Muqaddimah, An Introduction to History*, , translated by Parvin, G.,Tehran.

References [In English]:

- Aram, M. (1986). *Iranisches Personennamenbuch: Nomina Propria Iranica in Nummis. Wien: OeAW.*
- Aram, M. (1982). *Materialgrundlagen zu den iranischen Personennamen auf antiken Miinzen (Acharnenidische Satrapen; Persis; Sakas und Pahlavas). Phi! Diss. (mschr.). Wien.*
- Calmeyer, P. (1973). »Zur Genese altiranischer Motive«. *AMI. N.E 6, P135-152.*
- DeMorgan, J. (1923). *Manuel de Numismatique Orientale de L Atiquite et du Moyen Age. Paris: P. Geuthner.*
- Erdmann, K. (1941). *Das iranische Feuerheiligtum (II. Sendschrift del' Deutschen Orient-Gesell-schaft). Leipzig.*
- Göbl, R. (1983). *Pars Pro Toto? Zur Frage Der Notwendigen Bandbreite Von Untersuchungen Mit Numismatischer Basis. Litterae Numismaticae Vindobonenses 2. Wien: Osterreichischen Akademie Der Wissenschaften.*
- Gropp, G. (1970). »Bericht iiber eine Reise in West- und Siidiran«. *AMI. N.F.3, P 173-230.*
- Haranack, D. (1970). »Parthische Titel, vornehmlich in den Inschriften aus Hatra, Ein Beitrag zur Kenntnis des parthischen Staates«. *F. Altheim – R. Stichel, Geschichte Mittelasiens im Altertum, Berlin: P 492-549.*
- Hill, G. F. (1922). *Catalogue of the Greek Coins of Arabia, Mesopotamia, and Persia. London: British Museum.*
- Hill, G. F. (1922). *Catalogue of the Greek Coins of Arabia, Mesopotamia, and Persia. London: British Museum.*

- Hinz, W. (1976-1979). Darius und die Perser. Eine Kulturgeschichte der Achameniden. Berlin: Baden.
- Hoover, O.D. (2008). Appendix 5: Overstruck Seleucid Coins. in: A. Houghton, C. Lorber and O. Hoover (eds.), Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue Part 2: Seleucus IV through Antiochus XIII. New York and Lancaster: PA., P 209–230.
- Houghton, A. (1980). Notes on the Early Seleucid Victory Coinage of Persepolis. Wien: Schweizerische Numismatische Rundschau.
- Ito, G. (1976). Gathica XIV-XV. Orient. P 47-66.
- Kraay, C. M., Thompson, M., and Markholm, O. (1973). an Inventory of Greek Coin Hoards. New York: NY: American Numismatic Society, p 256-259.
- Miles, G. c. (1957). »A Brief Report on the Coins Found in the Excavations at Istakhr 1935 and 1937«. Acres du Congres International de Numismatique. Paris, 6-11 juillet, 1953, P 491-496.
- Mitchiner, M. (1978). Oriental Coins. London: Hawkins Publications.
- Morkholm, O. (1991). Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 B. C.). ed. Ph. Grierson - U. Westermark: Cambridge.
- Naster, P. (1968). »Note d'epigraphie monetaire de Persis: fratakara, frataraka ou frataraka?«. Iranica Antiqua. 8, p74-80.
- Naster, P. (1970). »Fire-Altar or Fire-Tower on the Coins of Persis«. OIP, 1, P125-129.
- Newell, E.T. (1938). The Coinage of the Eastern Seleucid Mints from Seleucus to Antiochus. New York: Numismatic Studies I.
- Potts, D. T. (2007). »Foundation houses, fire altars and Frataraka, interpreting the iconography of some post-Achaemenid Persian Coin«. Iranica antiqua. 42, P271-300.
- Rezakhani, K. (2010). »The unbekanntere König III and the Coinage of Hellenistic and Arsacid Persis«. International Journal of Iranian Studies (NIB) 15.
- Roaf, M. (1983). Sculptures and Sculptors at Persepolis (Iran, 2I). London.
- Sarkhosh C.V. (2010). »The Frataraka Coins of Persis: Bridging the Gap between Achaemenid and Sasanian Persia«. in: J. Curtis and St. J. Simpson (eds.). World of Achaemenid Persia, London: I. B. Tauris, P 379-396.

- Schippmann, K. (1971). Die iranischen Feuerheiligtümer (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten). *New York*.
- Schmidt, E. (1939). The treasury of Persepolis and other discoveries in the homeland of the Achaemenians. *Chicago*.
- Sellwood, D. (1983). »Numismatics, Minor States in Southern Iran.« *The Cambridge History of Iran, Volume 3/1, London: Cambridge University*.
- Shahbazi, A. Sh. (1977). »From Parsa to Taxt-e jamsid«. *AMI. N.E 10, P197-207*.
- Shahbazi, A. Sh. (1980). »An Achaemenid Symbol, II. Farnah,(God Given) Fortune' Symbolised«. *AMI. N.E 13, P119-147*.
- Stronach, D. (1966). »The Kuh-i Shahrak Fire Altar«. *NES. 25, P217-217 (=Fire Altar)*.
- Tilia, A. B. (1969). »Reconstruction of the Parapet on the Terrace Wall at Persepolis South and West of Palace H«. *East & West. N.S, 19, P 9-43*.
- Von Gall, H. (1972). »Persische und medische Sterne«. *AMI. N.F, 5, P261-283*. Von Gall, H., 1974. »Neue Beobachtungen zu den sog. medischen Felsgrabern«. *Proceedings of the 2nd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran (29th October - rst November, 1973), ed.F. Bagherzadeh, Tehran: P139-154*.
- Wertime, Th. A. (1983). »The Furnace Versus the Goat: The Pyrotechnology Industries and Mediterranean Deforestation in Antiquity«. *JFA, 10, P445-452*.
- Wiesehöfer, J. (1994). Die ,dunklen Jahrhunderte der Persis: Untersuchungen Zu Geschichte und Kultur von F rs in frühhellenistischer Zeit (330–140 v.Chr.). *Munich*.
- Wiesehöfer, J. (2007). »Fars under Seleucid and Parthian rule«. *V.S. Curtis and S. Stewart (eds.). London: the age of the Parthians. P 37-49*.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هفدهم، شماره سی و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

سکه‌های حکومت محلی پارس (فرترکه)*

امیر امیری نژاد (نویسنده مسئول)^۱

صلاح‌الدین معروفی^۲

مویم رحمن ستایش^۳

چکیده

تاریخ شاهان محلی پارس در زمان سلوکی و اشکانی بیشتر از طبقه‌بندی و مطالعه سکه‌هایی که از آنان به جای مانده، بازسازی شده است. با سقوط امپراتوری هخامنشی و روی کار آمدن سلوکی‌ها و اشکانیان، ایالت فارس برای مدتی از استقلال داخلی برخوردار شد و والیان این ایالت از حکام محلی منطقه بودند. سکه‌های ماقبل ساسانی مهم‌ترین اسناد این دوران هستند که می‌توانند شناخت بهتری از این منطقه به ما ارائه کنند. در طبقه‌بندی سکه‌های این ناحیه، گروه نخست معرف چهار پادشاه است که خود را فرترکه (Frataraka) خوانده‌اند. ویژگی این سکه‌ها همانند سکه‌های هخامنشی است که نشان‌دهنده وابستگی حاکمان محلی پارس به این سلسله بزرگ است. در کنار این ویژگی، نشانه‌هایی از سبک و نوع سکه‌های سلوکی نیز در آن‌ها دیده می‌شود. مقاله حاضر سعی دارد تا با مطالعه اسنادی سکه‌های فرترکه، خطوط و نقوش روی این سکه‌ها را بررسی کرده، تا بر این اساس بتواند به این سؤال پاسخ دهد که خط و نقوش سکه‌های فرترکه بیانگر چیست. مقاله پیش‌رو به صورت میدانی و کتابخانه‌ای انجام گرفته تا بتواند سؤال مندرج در مقاله را با فرضیه درست مورد کندوکاو قرار دهد. این فرضیه عبارت است از: خطوط و نقوش سکه‌ها، محصول بازآفرینی حافظه تاریخی فرترکه‌ها نسبت به گذشته درخشان سلسله هخامنشی بوده است.

واژه‌های کلیدی: سکه، فرترکه، اشکانی.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۳/۰۹

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۷/۰۷/۰۷

amiramiri12@yahoo.com

نشانی پست الکترونیک نویسنده:

۱. کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ایران.

۲. کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ایران.

۳. کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ایران.

۱. مقدمه

از آنجا که سکه یکی از مهم‌ترین یافته‌های فرهنگی است که به لحاظ گاهنگاری مطلق (به دلیل دارا بودن کتیبه، تاریخ ضرب، تصویر شاهان و یافتن توالی شاهان) و به لحاظ هنری، فرهنگی و اعتقادی (با توجه به نقوش حکاکی شده بر روی آن)، از لحاظ اقتصادی (با توجه به جنس و اندازه سکه) و به لحاظ سبک سکه (ارتباطات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای) اطلاعات ارزنده‌ای در بر دارد، از این رو پژوهشگران را ملزم می‌کند تا در مطالعه دوره‌های تاریخی به بازنگری سکه‌های آن دوره بپردازند. با مطالعه سکه‌های به دست آمده از حکومت محلی فارس و شناخت ویژگی‌های ظاهری و نمادهای استفاده شده در پشت و رو این سکه‌ها می‌توان اطلاعات در خور توجه از این حکومت محلی به دست آورد.

ناگفته پیداست که با به قدرت رسیدن سلوکیان در ایران، حکومت‌های مستقل و نیمه-مستقل نیز در گوشه و کنار ایران روی کار آمدند که تا پایان دوره اشکانی به حیات سیاسی خود ادامه دادند. یکی از مهم‌ترین حکومت‌های نیمه مستقل در این برهه زمانی، حکومت شاهان پارس بود. این حکومت محلی از سه گروه تشکیل شده که گروه نخست آنان فرترکه نام داشت و از چهار پادشاه تشکیل می‌شد. بگدات (بغداد) نخستین شاه این گروه بود که در سده سوم قبل از میلاد اقدام به ضرب سکه کرد، این سکه‌ها در وزن‌های چهاردرهمی و درهم ضرب می‌شد، آخرین شاه از این گروه وادفرداد اول بود. در این مقاله تلاش می‌شود مجموعه سکه‌های فرترکه به صورت دقیق مورد مطالعه قرار گیرد تا بتوان به سؤال مندرج در چکیده پژوهش مذکور به صورت علمی و مستند پاسخ داد.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

در این مقاله چنانکه گفته شد، هدف پاسخ به این سؤال است که خط و نقوش سکه‌های فرترکه بیانگر چیست؟ در جهت پاسخ علمی و صریح به پرسش فوق، این فرضیه به عنوان خطوط و نقوش سکه‌ها، محصول بازآفرینی حافظه تاریخی فرترکه‌ها نسبت به گذشته درخشان سلسله هخامنشی بوده است؛ مطرح گردید.

برای نیل به پاسخ مطابق با واقعیت به این پرسش ابتدا با روش میدانی به گردآوری سکه‌های فرترکه از موزه‌های ایران باستان، «تماشگه پول» و موزه بانک سپه پرداخته شد.^۲

با توجه به موضوع مقاله پژوهشگر خود را ملزم می‌داند که ابتدای تصویری از جغرافیای تاریخی منطقه مورد مطالعه برای خواننده بیان کند تا خواننده را با گذشته تاریخی منطقه شده آشنا سازد و بتواند دیدی جامع نسبت به شاهان فرترکه داشته باشد، سپس واژه فرترکه در در چارچوبی علمی بیان می‌کند که این واژه در چه برهه زمانی کاربرد داشته و به چه معانی است؛ با بیان جغرافیای تاریخی و واژه فرترکه زمینه کار اصلی مقاله که همان بررسی سکه‌هاست آغاز می‌شود. خط و نقوش سکه‌های شاهان محلی پارس به تفکیک شاهان آن

۴۰/ سکه‌های حکومت محلی پارس (فرترکه)

مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ در این میان از سکه‌های موجود در موزه بانک سپه استفاده می‌شود؛ چراکه سکه‌های این دوره به صورت کامل در مجموعه سکه‌های بانک سپه موجود است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

کشف سکه‌های پارس به حفاری‌های باستان‌شناسی سده نوزدهم و اوایل سده بیستم باز می‌گردد که طی آن، سکه‌های متنوعی در خوزستان و حومه تخت جمشید و استخر در پارس کشف شد (Rezakhani, 2010: 29-30). نخستین سکه‌های پارس را دانشمند فرانسوی ژوزف پلرن (Joseph Pellerin) در سال ۱۷۶۷ منتشر ساخت (محمدی فر، ۱۳۹۳: ۱۵۰) که به دلیل داشتن کتیبه آرامی به ساسانیان نسبت داده شد (Potts, 2007: 273). این درحالی است که نخستین تلاش در دسته‌بندی سکه‌های پارس توسط الوت دلافوی (Allotte de la Fuye) در سال ۱۹۰۶ انجام گرفت، اولین کاتالوگ در این زمینه توسط جرج هیل در سال ۱۹۲۲ منتشر شد (Hill, 1922). هیل سکه‌های پارس را در چهار گروه معرفی می‌کند و دوره نخست را به نام سکه‌های فرترکه معرفی می‌کند، که از بگدات تا وادفردات اول می‌داند، او دوره دوم را هم‌زمان با تغییر کلمه فرترکه به ملکا تعیین می‌کند. هم‌زمان با کار تحقیقی هیل، ژاک دمرگان کتابی در مورد سکه‌های منطقه خاورمیانه منتشر می‌کند که تعدادی از سکه‌های پارس در این کاتالوگ به چشم می‌خورد (DeMorgan, 1923). این روش در بررسی سکه‌شناسی پارس مسکوت ماند تا سال ۱۹۳۷ که کاتالوگ محدودی از سکه‌های پارس منتشر شد (Kraay and Markholm, 1937).

میتچینر مجموعه‌ای از سکه‌های پارس را در سال ۱۹۷۸ منتشر کرد (Mitchiner, 1978) که زمینه‌ساز یادداشت‌های معروف روبرت گوبل شد که در سال ۱۹۸۳ به چاپ رساند (Göbl, 1983). دیوید سلوود انگلیسی نیز همکار این تحقیقات بود که در سال ۱۹۸۳ در مجموعه تاریخ ایران کمبریج نوشته‌های در مورد سکه‌های پارس عرضه کرد (Sellwood, 1983). دکتر میثائل آرام استاد دانشگاه وین در سال ۱۹۸۶ پا را فراتر از تحقیقات پژوهشگران پیشین نهاد و تا اکنون بیشتر تحقیقات سکه‌شناسی پارس بر پایه تحقیقات ایشان انجام می‌شود، آرام در کتاب جدید خود که حاصل دسته‌بندی دقیق سکه‌های پارس بر مبنای شاخصه‌های هنری بود (Aram, 1986) طبقه‌بندی جدیدی نسبت به کارهای هیل و دمرگان ارائه می‌دهد. این اقدام زمینه‌ساز شدی که شاهکار ویسهوفر به نام *قرون تاریک تاریخ پارس* نوشته شود. در این کتاب ویسهوفر سعی بر آن دارد تا دیدی تاریخی از این منطقه در این برهه زمانی داشته‌باشد (Wieshöfer, 1994). این کتاب در سال ۱۳۸۸ توسط هوشنگ صادقی به فارسی ترجمه شد (ویسهوفر، ۱۳۸۸). در سال ۲۰۰۸

با مطالعات گسترده‌تر در سکه‌های پارس نظریات جدیدی در این حوزه شکل می‌گیرد، از جمله اولیور هوور بر مبنای تحقیقاتش بگدات را نه اولین فرترکه بلکه او را سومین فرترکه پارس می‌خواند و معتقد است اردشیر اولین فرترکه بوده‌است (Hoover, 2008)، اما در سال ۲۰۱۰ وستا سرخوش این فرض را مطرح می‌کند که وهوبرز و بگدات شاهانی بودند که رقیب هم بوده و سکه‌های سورشارژ شده آنها را دال بر این ادعا می‌داند (Sarkhosh, 2010). از سال ۲۰۱۰ به بعد متاسفانه تحقیق جامعی مانند آنچه آلام، هوور و وستا سرخوش انجام دادند تا اکنون منتشر نشده است.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

دوره نخست شاهان محلی فارس که تحت عنوان فرترکه از آن یاد می‌شود نقطه عطفی است در حوادث تاریخی بعد از زمامداری اشکانیان و روی کار آمدن حکومت قدرتمند ساسانیان، برای درک این تحولات ناگزیر باید از نیاکان ساسانیان یاد کرد. فرترکه به عنوان این نقطه عطف حائز اهمیت است و بهترین منبع برای شناخت توالی شاهان فرترکه، چگونگی انتساب خود به دوره درخشان هخامنشی و استفاده از نمادهای مذهبی و سیاسی توسط فرترکه، سکه‌ها هستند. از این رو پژوهش مذکور تلاش دارد تا این مهم را محقق کند.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. جغرافیای تاریخی فارس

در این بخش تلاش بر آن است تا به بررسی جغرافیای تاریخی سرزمین پارس پرداخته و نوبت زمانی حاکمیت شاهان پارس به صورت مختصر بیان شود. پارس، میهن و زادگاه پادشاهان هخامنشی بود. آنان امپراتوری خود را در اینجا بنیان نهادند؛ مورخانی که همراه اسکندر مقدونی به ایران آمده بودند، به طبیعت زیبای این منطقه و پوشش گیاهی و جنگلی آن اشاره می‌کنند (Wertime, 1983: 445-452). در این زمینه الواح گلی تخت جمشید و پژوهش‌های جدید جای هیچ شک و شبهه‌ای را در حاصل خیزی و تراکم استقرار این خطه نمی‌گذارد، از این رو به جغرافیای تاریخی منطقه نگاهی گذرا خواهیم انداخت.

استخر مهم‌ترین ناحیه از این خطه است که ابن بلخی در مورد این شهر می‌گوید: «در ایام ملوک فارس این شهر دارالملک ایشان بود» (ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۲۹۵). اشمیت، به عنوان یکی از باستان‌شناسان معروف در زمینه مطالعه تاریخ پارس، قدمت شهر را اوائل هزاره چهارم معرفی می‌کند (Schmidt, 1939: 105). هرتسفلد معتقد است این شهر بعد از نابودی تخت جمشید دارای اهمیت زیادی بوده‌است؛ چرا که سرداران اسکندر برای جمع‌شدن و تصمیم‌گیری در این شهر گردهم می‌آمدند (هرتسفلد، ۱۳۸۱: ۲۸۲). در دوره

۴۲/ سکه‌های حکومت محلی پارس (فرترکه)

پساحخامنشی و فرمانروایی فرترکه در منطقه، این شهر از نظر لوکونین پایتخت فرترکه و شاهان بعدی پارس است (ن.ک: لوکونین، ۱۳۷۲: ۳۹). کریستن سن درباره این شهر می‌نویسد: «در استخر ضرابخانه مهم شاهان پارس قرار داشت» (کریستن سن، ۱۳۶۸: ۱۴). در نگاه کلی این شهر جانشین تخت جمشید در دوره‌های قبل بود. در سال‌های ۱۹۳۵ و ۱۹۳۷ مجموعاً ۱۹ عدد سکه مربوط به دوره مورد نظر کشف شد که شامل یک عدد سکه برنزی سلوکوس اول و ۱۵ عدد سکه حاکمان پارس و ۳ عدد سکه الیمایی بود (Miles, 1957: 491-496). در منطقه میان نقش رستم و حاجی آباد، نقش برجسته‌ای با تصویر کوچک نیایشگر کشف شد (Gropp, 1970: 98) که آن را کالمی‌یر، فراهخامنشی معرفی می‌کند (Calmeyer, 1973: 148).

از دیگر مناطق مهم نقش رستم است در مورد سازه‌های مهم این محوطه می‌توان به کعبه زرتشت اشاره کرد. نظریات مختلفی پیرامون این سازه مطرح است (Schippmann, 1971: 185-199) از جمله اردمان این سازه را با نمونه‌های نقش شده در سکه‌های فرترکه یکی می‌داند (Erdmann, 1941: 32)؛ اما استروناخ این سازه در سکه‌های فرترکه را به منزله نمونه پساحخامنشی آتشگاه‌های هخامنشیان توضیح می‌دهد (Stronach, 1966: 220-221). این در حالی است که شهبازی این سازه را آتشگاه صدف تخت جمشید تعبیر می‌کند (Shahbazi, 1977: 200).

از دیگر مناطق حائز اهمیت تخت جمشید است که به‌طور حتم در دوره پساحخامنشی نیز مورد استفاده بود؛ چراکه از پرستشگاه فرترکه در شمال غربی صدف تخت جمشید اطلاع داریم، از طرفی تیلیا معتقد است که فرترکه در تخت جمشید به ساخت و ساز پرداخته‌اند (Tilia, 1969: 10). روف در ادامه تحقیقات تیلیا حدس می‌زند مجتمع ساختمانی پساحخامنشی در گوشه جنوبی صدف تخت جمشید، تختگاه یک حاکم فرترکه بوده است (Roaf, 1983: 150-159).

چنانکه معلوم است در ۳۰۰ متری شمال غربی صدف تخت جمشید پرستشگاه فرترکه قرار داشته که هیچگاه به‌صورت منظم کاوش نشده است. سکه‌های بدست آمده در سال ۱۹۳۴-۱۹۳۵ در این مکان به‌طور قطع در سالیابی پادشاهان فرترکه حائز اهمیت است (Newell, 1983: 159-161). نیوئل اولین کسی بود که بیان می‌کند سکه‌ی بگدات بلافاصله بعد از سکه‌ی سلوکوس ضرب شده است (Newell, 1983: 160). او این توالی را در نتیجه وضعیّت ماندگاری سکه‌های سلوکوس و فرترکه تنظیم کرده بود، که گوبل نیز آن را تایید می‌کند (امیری نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۵). نیوئل تاریخ ۲۸۰ قبل از میلاد را برای آغاز سکه‌زنی فرترکه و خودمختاری آنان در نظر می‌گیرد (Newell, 1983: 161) که مورکهلیم این تاریخ را به سال ۲۹۰-۲۸۵ به عقب می‌کشاند اما در نوشته‌های خود استدلال

جدیدی مطرح نمی‌کند (Morkholm, 1991: 73). در نهایت هدلی در سال ۱۹۷۴ و هوگتون در سال ۱۹۸۰ این تاریخ گذاری را به سال ۳۰۵ قبل از میلاد نسبت می‌دهند (Houghton, 1980: 5-9).

۲-۲. واژه فرترکه

ناستر در مورد واژه آرامی فرترکه در سکه‌های بغداد پژوهش‌های در خور توجه انجام داده است (Naster, 1968: 74-80) او واژه، فرت کر (Fratakara)، فرت دار (Fratadara)، فرترکه (Frataraka) را مورد تحلیل انتقادی جامعی قرار داده که واژه فرت کر را «آنکه آتش بر می‌افروزد»، فرت دار «آنکه از آتش نگهبانی، یعنی حمل می‌کند» و واژه فرترکه را «فرمانده یا فرماندار» معرفی می‌کند. او معتقد است، دو واژه اول به دلیل تعلق بیش از حد به حوزه مذهبی نمی‌تواند صحیح باشد و به منزله لقب حاکمان به کار رود، اما در مورد واژه سوم معتقد است، این واژه در متن پایروسی از عصر هخامنشیان در مصر به کار رفته که برای معرفی حاکم فارسی منطقه این لقب ذکر شده است. ویسهوفر نیز این گفته را تصدیق می‌کند (Wiesehofer, 2007: 43).

ایتو بر پایه مطالعات ناستر، اسناد پایروس‌های حاوی لقب فرترکه را به طور جامع مطالعه کرده است (Ito, 1976: 49-51) او دارنده این سمت را در مصر «پیشرو فرماندار، قائم مقام، نماینده و...» تعبیر می‌کند. پیرو این تحقیقات هنینگ و هینتس، فرترکه را شهرب جزء یعنی فرماندار معنی کرده‌اند و آن را به عنوان اصطلاح سلطنتی رد می‌کنند و بیشتر به عنوان «واسال» از این واژه یاد می‌کنند (Hinz, 1979: 112). از طرفی فرترکه‌ها بر پیوندهای نزدیکشان با هخامنشیان تاکید داشته‌اند اما هیچگاه خود را مغ معرفی نکرده و خود را هخامنشی و از شاهان بزرگ بحساب نیاورده‌اند، فرترکه هیچگاه این عنوان را قبول نکرده که تجسم پادشاهی بزرگ باشند.

تصویر ۱. پایروس الفانتین (Nsster, 1968: 78)

متن پایروس را ناستر این چنین بیان می‌کند:

L. 4. kcnc bdk ydnyh wknwth kn `mrn byrh tmwz nš/// drywhw nk`
kzy `r m

L. 5. npq w`zl cl mlk` kmry` zy `hl` hnwb zy byb byrt` hmwnyt cm wydrng
zy prtrk tnh

L. 6. hwh lm`gwr` zy yhw`lh zy byb byrt` yhcdw mn tmh`hr wydrng zk

L. 7. lhy`grt` hl cl npyn brh zy rbhyl hwn bswn byrt` l`mr`gwr` zy byb

«... اکنون بنده (bdk) تو «یداینا» (ydnyh) و همراهانش چنین گواهی می‌دهند: در ماه تموز (tmwz) در چهاردهمین سال داریوش پادشاه (drywhw mlk) هنگامیکه ارشام (ršm) نزد پادشاه رفت، کاهنان خدای «خنوب» (hnwb) که در دژ «یب» (yb) هستند با ویدرننگ (wydrng) که (prtrk) آنجا بود برای ویرانی پرستشگاه «یهو» (yhw) در دژ یب همداستان شدند. پس آن ویدرننگ نابکار این فرمان را برای پسرش «نفین» (npyn) که در فرمان پادگان دژی در «ساین» (swn) بود فرستاد...» (بخشی از متن پایپروس). بنا بر مطالب فوق واژه فرترکه که به وضوح در سکه‌های فرترکه درج شده است. معنی و مفهوم فرماندار را برای سرزمین‌های تحت سلطه هخامنشیان بیان می‌کند که در دوره پسا هخامنشی این فرمانداران در منطقه پارس قدرت را در دست می‌گیرند و به نام خود سکه ضرب می‌کنند.

۲-۴. سکه‌های فرترکه

سکه‌های متعلق به شاهان پارس در سه دوره بررسی و تفسیر می‌شود که در دوره اول، این شاهان خود را فرترکه می‌نامند. در دوره دوم که با قدرت‌یابی تدریجی اشکانیان مصادف است، گروه جدید، در روی سکه‌هایشان، خود را ملکا معرفی می‌نمایند. دوره سوم، ادامه سکه‌ها دوره دوم است اما از نظر زیباشناسی و جنس، سکه‌ها رو به ضعیف می‌رود. آنچه در این مقاله مد نظر است حاکمیت دوره نخست شاهان پارس بنام فرترکه می‌باشد.

۲-۴-۱. بگدات (Baydad / Bgdt (about c. 220-200 B.C.)

سکه‌های این پادشاه به دو سری تقسیم می‌شود: در سری نخست به نحو چشم‌گیری در نوع و طرح تزئین از سایر مسکوکات فرترکه (شاهان اولیه پارس) متمایز است و به دلیل سبکی به سکه‌های سلوکی بسیار نزدیک می‌باشد. در موزه بانک سپه سکه‌های نوع دوم این پادشاه در معرض دید قرار دارد.

در این نوع از سکه‌ها صورت شاه با ریش و سبیل کوتاه و به صورت نیم‌رخ به راست در روی سکه‌ها نقر شده است. کلاهی که شاه در روی سکه‌ها استفاده می‌کند کلاه شاهی نوک‌تیز شناخته شده که نمونه آن در تابوت شهرب صیدون نقر شده است (Von Gall, 1972: 278). در پشت سکه‌ها کلاه استفاده شده به صورت کلاه جلو زده‌ی است که بعداً معرف همه حاکمان فرترکه است. شاه برخلاف سکه‌های پیشین خود ایستاده در مقابل سازه‌ای احتمالاً کعبه زرتشت یا نمونه مشابه آن در حال نیایش است که روی این سازه سه

شیء نمود دارد. ناستر این سازه را بسیار زیبا توصیف می کند (Naster, 1970: 126-127) و درفش یا پرچم در پشت این سازه نقر شده است. آلرام معتقد است این نوع سکه جدیدتر از سکه‌هایی است که شاه بر تخت نشسته (نوع اول) است (Alram, 1982: 91).

تصویر ۲. سکه شماره ۱ (امیری نژاد، ۱۳۹۴: ۷۷)؛ سکه شماره ۲. موزه بانک سپه ۱۰۸۷۳، سکه نقره به وزن ۴,۱۷ گرم و قطر ۱۹ میلی متر، ضرب قرن سوم ق.م؛ خط آرامی ۳ "bgdt prtrk ZY LHY BR bgwrt" در پشت سکه شاه را این گونه معرفی می کند: « بگدات، فرترکه خدایان، پسر بگورت»

۲-۴-۲ اردشیر اول (Ardaxsir I. / rhštr (about c. 200-175 B.C.)

در سکه‌های این پادشاه، شاه در روی سکه با کلاه جلوزده یعنی همان سرپوشی از جنس نمد و از پیشانی بیرون زده با حفاظ گردن و گونه که تمام قسمت پایین صورت را می پوشاند، این حفاظ باعث می شود تا نفس آدمی آتش مقدس را نیالاید، لبه‌های این کلاه مخصوص، چانه را نیز می پوشاند اما دهان آزاد می ماند و تنها در هنگام مراسم مذهبی اندکی بالا کشیده می شود، که در عین حال همه قسمت‌های این کلاه به صورت یک پارچه است. در پشت سکه، مشابه سکه‌های سری دوم بغداد است که شاه را در مقابل سازه در حال نیایش نقر شده می بینیم. این سکه‌ها حالت بشقابی دارند، یعنی رویشان گود است و پشت سکه کوژ دارد (Hill, 1922: 199). سکه‌های اردشیر همانند سکه‌های بغداد وزن یکسانی با سکه‌های سلوکی دارد.

تصویر ۳. سکه شماره ۱۰۸۷۴ موزه بانک سپه، سکه نقره به وزن ۱۶,۹۶ گرم و قطر ۳۰ میلی متر، ضرب ۱۷۵-۲۰۰ قبل از میلاد؛ خط آرامی ۳ "hr r(y) / prtrk' ZY LHY' / br

۴۶/ سکه‌های حکومت محلی پارس (فرترکه)

(prs) // در پشت سکه شاه را این‌گونه معرفی می‌کند: «اردشیر، فرترکه خدایان (پسر پارسی یا فرترکه پارس؟)»

۲-۴-۳. وهوبرز (Oborzos / Vahbarz (about c. 175-150 B.C.))

این پادشاه همان‌طور که پلی‌یانوس نقل می‌کند سه هزار سپاه مزدور را به دلیل انتقام یا اعلام استقلال کامل به قتل رساند؛ پارس با این پادشاه به استقلال کامل می‌رسد که تنها جانشین او توانست این مقام را در منطقه حفظ کند و بعد از او تا دوران سلطنت اردشیر پنجم (اردشیر اول ساسانی) شاهان پارس به صورت نیمه‌مستقل اداره مملکت را در دست داشته‌اند؛ پس جای تردید نیست که وهوبرز مهم‌ترین و مقتدرترین شاه فارس و فرترکه بوده است (ویسپوف، ۱۳۸۸: ۷۳-۷۴).

سکه‌های این پادشاه همانند سکه‌های اردشیر اول است که در روی سکه تصویر شاه با کلاه مخصوص و در پشت سکه شاه را در حالت ایستاده در مقابل سازه مورد بحث به نایش می‌پردازد که با خط آرامی "(prs) / br 'LHY' ZY 'prtrk' / whwbrz" شاه را این‌گونه معرفی می‌کند: « وهوبرز، فرترکه خدایان (پسر پارسی یا فرترکه پارس؟)». در روی سکه صورت فرترکه از نیم‌رخ راست و با کلاه ایرانی معروف به تیارا (تیار) آراسته به نوار دیهیم نقر شده‌است، در پشت سکه سازه یا عبادتگاه قرار دارد، که دارای درب دولنگه و فرسپ‌هایی (تیرهای کلان سقف‌پوش) آن نمایان است (مانند بنای کعبه زرتشت در نقش رستم). بر فراز عبادتگاه سه آتشدان با شعله‌های فروزان‌اند، شاید این سه آتش مظهر سه آتش طبقاتی ایرانیان (پیشوایان، جنگاوران، پیشه‌وران) باشد.

تصویر ۴. سکه‌های چهاردرهمی وهوبرز، موزه تماشگه پول

۲-۴-۱. وادفردات اول (about c. 150-140 B.C.) / wtptrdt / Vadfradad (Autophradates I)

این شاه آخرین پادشاه از گروه نخست حاکمان پارس است. در روی سکه‌های این پادشاه تغییر چندانی رخ نداده و تصویر شاه را نشان می‌دهد که کلاه مخصوص شاهان فرترا که بر سر دارد. در پشت سکه تغییرات محسوسی رخ داده است، تصویر شاه را نشان می‌دهد که دست راست خود را به سوی سازه بلند کرده‌است و در دست چپ کمانی به دست دارد که این کمان حالت مقوس دوگانه‌ای دارد که یک سر کمان با زمین تلاقی می‌کند، مشابه این کمان در نقش برجسته گور دخمه قیزقاپان در کردستان عراق نمود دارد. کمان در پشت این سکه با کمان متداول شاهان هخامنشی که به نشان فرمانروایی در دست دارند، متفاوت است. گیرشمن و گال کمان موجود در گور قیزقاپان را معرف فرمانروای دنیوی تعبیر کرده‌اند (Von Gall, 1974: 142). از طرفی مرد بالدار در بالای سازه نقر شده است، در مورد این مرد بالدار نظریاتی مطرح است که برخی پژوهشگران معتقدند این نقش، تجسم خاورانه‌ی اهورامزدا از عهد هخامنشی بوده است که وادفردات با آن آشنایی کامل داشته است، دکتر شهبازی آن را به منزله فره‌مندی تعبیر کرده است (Shahbazi, 1947-1980). تصویر پشت سکه‌های وادفردات اول بازنمود نمای مقبره داریوش اول در نقش رستم است که در آنجا تثلیث شاه، محراب آتش و مرد بالدار نموده شده است (Naster, 1970: 127).

تصویر ۵. سکه شماره ۱۰۸۷۵ موزه بانک سپه، سکه نقره به وزن ۱۵,۳۳ گرم و قطر ۳۰ میلی-متر، ضرب قرن دوم قبل از میلاد؛ خط آرامی "wtptrdt / pptrk' ZY 'LHY' / br" در پشت سکه شاه را این گونه معرفی می‌کند: « وادفردات، فرترا که خدایان (br) »

۴۸/ سکه‌های حکومت محلی پارس (فرترکه)

تصویر ۶. سکه شماره ۱۰۸۷۷ موزه بانک سپه، سکه نقره به وزن ۴ گرم و قطر ۱۹ میلی‌متر، ضرب قرن دوم قبل از میلاد؛ خط آرامی در پشت سکه شاه را این گونه معرفی می‌کند: « وادفردات، فرترکه خدایان »

در تصویر شماره ۷ نگارنده تلاش دارد تا نقوش و نمادهای روی سکه‌های پارس در گروه دوم معروف به ملکا و گروه سوم را به صورت کلی در مقابل دیده خواننده قرار دهد تا به موارد گفته شده از جمله اختلاف در نقوش روی سکه‌ها، خط، تصاویر و نمادهای جدیدی که در سکه‌ها ظاهر می‌شود، بتواند دیدی بهتر نسبت به مطالب درج شده در مقاله حاضر داشته باشد.

تصویر ۷. تعدادی از سکه‌های شاهان گروه دوم و سوم پارس « موزه بانک سپه »

جدول ۱. توالی شاهان فرترکه

نام شاه	زمان حکومت	ویژگی نقوش سکه‌ها
بگدات (بغداد، بغداد)	حدود ۲۲۰-۲۰۰ قبل از میلاد	<p>نوع اول: تصویر نیمرخ شاه با کلاه مخصوص روبه سمت راست. پشت سکه: تصویر شاه نشسته روی تخت با نیزه یا عصا و گل لوتوس در مقابل درفش</p> <p>نوع دوم: تصویر نیمرخ شاه با کلاه مخصوص روبه سمت راست. پشت سکه: تصویر سازه در حالیکه شاه در سمت چپ به صورت ایستاده با دست بالا در مقابل پرچم که در سمت راست است، قرار دارد. نوشته‌ای آرامی متن را محاط کرده است.</p>
اردشیر اول	حدود ۲۰۰-۱۷۵ قبل از میلاد	<p>روی سکه: تصویر نیمرخ شاه با کلاه مخصوص رو به سمت راست. پشت سکه: تصویر سازه در حالی که شاه در سمت چپ به صورت ایستاده با دست بالا در مقابل پرچم که در سمت راست است قرار دارد. نوشته‌ای در زیر قرار به خط آرامی نقر شده است</p>
وهوبرز (وهوبورز)	حدود ۱۷۵-۱۵۰ قبل از میلاد	<p>روی سکه: تصویر نیمرخ شاه با کلاه مخصوص رو به سمت</p>

۵۰/سکه‌های حکومت محلی پارس (فرترکه)

<p>راست. پشت سکه: تصویر سازه در حالیکه شاه در سمت چپ بصورت ایستاده با دست بالا در مقابل پرچم که در سمت راست است قرار دارد.</p>	<p>از میلاد</p>	
<p>روی سکه: تصویر نیمرخ شاه با کلاه مخصوص رو به سمت راست. پشت سکه: تصویر سازه در حالی که شاه در سمت چپ به صورت ایستاده با دست بالا در مقابل پرچم که در سمت راست است قرار دارد و نقش فروهر به طور ناقص در بالا قرار دارد، نوشته‌ای به خط آرامی در سمت راست نقر شده است، متن و تصویر توسط نقاط زنجیره‌ای توپر محاط گردیده است.</p>	<p>حدود ۱۴۰-۱۵۰ قبل از میلاد</p>	<p>وادفردات اول</p>

۳. نتیجه گیری

در بررسی سکه‌های فرترکه نقوش سازه مقدس (احتمالاً کعبه زرتشت)، مرد بالدار یا فروهر، بیرق یا پرچم، فرد نیایشگر در مقابل سازه و تزئینات شاه بر رو و پشت سکه‌ها بیانگر نمادها و نقوش موجود در منطقه است؛ به طوری که می‌توان در نقش برجسته‌های هخامنشی (داریوش اول در نقش رستم که در آنجا تثلیث شاه در حال نیایش که کمان در دست دارد، محراب آتش و مرد بالدار نموده شده است) و گوردخمه‌ها (نقوش پشت سکه‌های وادفرداد اول، مشابه نقش برجسته، گوردخمه قیزقاپان در کردستان عراق، دکان داود، اسحاق‌وند) و سکه‌ها از دوران قبل بالأخص هخامنشی مشاهده کرد.

توالی شاهان فرترکه با بگدات آغاز می‌شود که بعد از او اردشیر اول، وهوبرز و وادفردات اول فرامانروایی را در اختیار داشتند، بعد از وادفرداد وقفه کوتاه ایجاد می‌شود و در نهایت گروه جدیدی در منطقه با لقب ملکا در سکه‌ها به عنوان جانشین فرترکه و شاهان جدید در پارس حکمرانی می‌کنند. از جنس، خلوص و وزن سکه‌ها فرترکه می‌توان به صورت نسبتاً دقیق ادعا کرد که این شاهان به عنوان شاهان محلی دارای قدرت سیاسی منطقه‌ای و فرمانطه‌ی قابل توجه بودند که داشتن قدرت اقتصادی در نتیجه تجارت با الیمایی‌ها و سلوکیان این قدرت سیاسی را ثبات می‌بخشید.

در این دوره خط آرامی تنها خطی است که در سکه‌ها استفاده شده است که با مطالعه دقیق سکه‌ها و تشخیص تاریخ تقریبی ضرب آنها و ترجمه خطوط پشت سکه‌ها، توانستیم به طور نسبتاً دقیق توالی شاهان فرترکه را مشخص و میزان قدرت اقتصادی و سیاسی آنان را در منطقه نسبت به قدرت‌های فرمانطه‌ای از جمله سلوکی مشخص نماییم و در نهایت نگارنده با توجه به یافته‌های پژوهش معتقد است که حکومت محلی پارس برای اعلام وجود، نیاز داشت تا هویت خود را وابسته و در سایه حمایت گذشته، زنده نگه دارد و خود را وارث میراث هخامنشی پندارند؛ با این اقدامات مشروعیت آنها در تعامل با گذشته و در قالب نمادهای ملموس و نهادینه شده مورد پذیرش بومیان منطقه و قدرت‌های فرمانطه‌ای قرار گرفت.

یادداشت‌ها

۱. این نظام وزنی به نام نظام آتیک معروف است که نظام پولی سلوکیان را تشکیل می‌داد، و مبنای آن اوزان چهاردرهمی به وزن تقریباً ۱۷ گرم و درهم به وزن تقریبی ۴ گرم (شجاع‌پور، ۱۳۹۱: ۱۸)
۲. بنگرید به «پژوهشی بر سکه‌های الیمایی و فرترکه» از امیر امیری نژاد و همکاران، ۱۳۹۴
۳. بنگرید به (ویسهوفر، ۱۳۸۸: ۷۶)
۴. تحقیقات آلام نشان می‌دهد که دیدگاه سابق دلال بر جانشین وهوبرز بعد از بگدات نمی‌تواند صحیح باشد، بنگرید به (Alarm, 1982: 166؛ ویسهوفر، ۱۳۸۸: ۸۰)
۵. گروه حروف br prs برای نخستین بار در سجع پشت سکه اردشیر نمود دارد که دارای تعبیر مختلفی است؛ هارناک و آلتهایم-اشتیل (Haranack, 1970: 504) آن را (t) br (s) pr (دژ پارس) تعبیر می‌کنند، ایتو (Ito, 1976: 47-66) آنرا (a) pars (پسر پارسی) و بویس و ژرنه آنرا (فرترکه پارس) تعبیر می‌کند.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- ابن بلخی. (۱۳۷۴). *فارس‌نامه*. براساس متون مصحح لسترنج و نیکلسون، تصحیح منصور رستگاری فسایی. شیراز: انتشارات بنیاد فارس‌شناسی.
- ابن خلدون، عبدالرحمن. (۱۳۹۰). *مقدمه ابن خلدون*، جلد اول. ترجمه محمد پروین گنابادی. تهران: نشر الکترونیک.
- امام شوشتری، محمدعلی. (بی‌تا). *تاریخ مقیاسات و نقود در حکومت اسلامی*. تهران: چاپخانه دانشسرای عالی.
- امیری‌نژاد، امیر؛ صلاح‌الدین معروفی و مریم رحمن ستایش. (۱۳۹۴). *پژوهشی بر سکه‌های ایلمایی و فرترکه*. تهران: ناشر مؤلف.
- شجاع‌پور، زهره. (۱۳۹۱). «طبقه‌بندی و تاریخ‌گذاری مجموعه سکه‌های پیش از اسلام موزه آستان قدس رضوی مشهد». به راهنمایی محمدمهدی توسلی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات، گروه باستان‌شناسی.
- کریستن سن، آرتور. (۱۳۶۸). *ایران در زمان ساسانیان*. ترجمه رشید یاسمی. تهران: انتشارات دنیای کتاب.
- لوکونین، ولادیمیر گریگوریوویچ. (۱۳۷۲). *تمدن ایران ساسانی*. ترجمه رضا عنایت‌الله. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- هرتسفلد، ارنست. (۱۳۸۱). *ایران در شرق باستان*. همایون صنعتی زاده. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ویسهوفر، ژوزف. (۱۳۸۸). *تاریخ پارس از اسکندر مقدونی تا مهرداد اشکانی*. هوشنگ صادقی. تهران: نشر فرزانه روز.

ب. منابع لاتین

- Alram, M. (1986). *Iranisches Personennamenbuch: Nomina Propria Iranica in Nummis*. Wien: OeAW.
- Alram, M. (1982). *Materialgrundlagen zu den iranischen Personennamen auf antiken Münzen* (Achaemenidische Satrapen; Persis; Sakas und Pahlavas). Phi! Diss. (mschr.). Wien.
- Calmeyer, P. (1973). Zur Genese altiranischer Motive. AMI. N.E 6, P135-152.

- DeMorgan, J. (1923). **Manuel de Numismatique Orientale de L'Antiquite et du Moyen Age**. Paris: P. Geuthner.
- Erdmann, K. (1941). **Das iranische Feuerheiligtum** (II. Sendschrift del' Deutschen Orient-Gesellschaft). Leipzig.
- Göbl, R. (1983). **Pars Pro Toto? Zur Frage Der Notwendigen Bandbreite Von Untersuchungen Mit Numismatischer Basis**. Litterae Numismaticae Vindobonenses 2. Wien: Osterreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- Gropp, G. (1970). «Bericht über eine Reise in West- und Siidirans». AMI. N.F.3, P 173-230.
- Haranack, D. (1970). «Parthische Titel, vornehmlich in den Inschriften aus Hatra, Ein Beitrag zur Kenntnis des parthischen Staates». F. Altheim ° R. Stiehel, Geschichte Mittelasiens im Altertum, Berlin: P 492-549.
- Hill, G. F. (1922). **Catalogue of the Greek Coins of Arabia, Mesopotamia, and Persia**. London: British Museum.
- Hill, G. F. (1922). **Catalogue of the Greek Coins of Arabia, Mesopotamia, and Persia**. London: British Museum.
- Hinz, W. (1976-1979). **Darius und die Perser. Eine Kulturgeschichte der Achameniden**. Berlin: Baden.
- Hoover, O.D. (2008). Appendix 5: **Overstruck Seleucid Coins**. in:A. Houghton, C. Lorber and O. Hoover (eds.), **Seleucid Coins. A Comprehensive Catalogue Part 2: Seleucus IV through Antiochus XIII**. New York and Lancaster: PA., P 209° 230.
- Houghton, A. (1980). **Notes on the Early Seleucid Victory Coinage of .Persepolis**. Wien: Schweizerische Numismatische Rundschau.
- Ito, G. (1976). **Gathica XIV-XV**. Orient. P 47-66.
- Kraay, C. M., Thompson, M., and Markholm, O. (1973). **an Inventory of Greek Coin Hoards**. New York: NY: American Numismatic Society, p 256-259.

- Miles, G. c. (1957). A Brief Report on the Coins Found in the Excavations at Istakhr 1935 and 1937. *Acres du Congres International de Numismatique*. Paris, 6-11 juillet, 1953, P 491-496.
- Mitchiner, M. (1978). **Oriental Coins**. London: Hawkins Publications.
- Morkholm, O. (1991). **Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 B. C.)**. ed. Ph. Grierson - U. Westermark: Cambridge.
- Naster, P. (1968). Note d'epigraphie monetaire de Persona: fratakara, frataraka ou fratadara? *Iranica Antiqua*. 8, p74-80.
- Naster, P. (1970). Fire-Altar or Fire-Tower on the Coins of Persis. *OIP*, 1, P125-129.
- Newell, E.T. (1938). **The Coinage of the Eastern Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III**. New York: Numismatic Studies 1.
- Potts, D. T. (2007). Foundation houses, fire altars and Frataraka, interpreting the iconography of some post-Achaemenid Persian Coins. *Iranica Antiqua*. 42, P271-300.
- Rezakhani, K. (2010). The Unbekanntes König III and the Coinage of Hellenistic and Arsacid Persis. *International Journal of Iranian Studies (NIB)* 15.
- Roaf, M. (1983). **Sculptures and Sculptors at Persepolis** (Iran, 2I). London.
- Sarkhosh C.V. (2010). The Frataraka Coins of Persis: Bridging the Gap between Achaemenid and Sasanian Persia. in: J. Curtis and St. J. Simpson (eds.). **World of Achaemenid Persia**, London: I. B. Tauris, P 379-396.
- Schippmann, K. (1971). **Die iranischen Feuerheiligtümer (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten)**. New York.
- Schmidt, E. (1939). **The treasury of Persepolis and other discoveries in the homeland of the Achaemenians**. Chicago.
- Sellwood, D. (1983). Numismatics, Minor States in Southern Iran. *The Cambridge History of Iran, Volume 3/1*, London: Cambridge University.

- Shahbazi, A. Sh. (1977). From Parsa to Taxt-e jamsid. AMI. N.E 10, P197-207.
- Shahbazi, A. Sh. (1980). An Achaemenid Symbol, II. Farnah,(God Given) Fortune' Symbolised. AMI. N.E 13, P119-147.
- Stronach, D. (1966). The Kuh-i Shahrak Fire Altar. NES. 25, P217-217 (=Fire Altar).
- Tilia, A. B. (1969). Reconstruction of the Parapet on the Terrace Wall at Persepolis South and West of Palace H. East & West. N.S, 19, P 9-43.
- Von Gall, H. (1972). Persische und medische Sterne. AMI. N.F, 5, P261-283.
- Von Gall, H., 1974. Neue Beobachtungen zu den sog. medischen Felsgrabern. Proceedings of the 2nd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran (29th October - 1st November, 1973), ed.F. Bagherzadeh, Tehran: P139-154.
- Wertime, Th. A. (1983). The Furnace Versus the Goat: The Pyrotechnology Industries and Mediterranean Deforestation in Antiquity. JFA, 10, P445-452.
- Wiesehöfer, J. (1994). **Die 'dunklen Jahrhunderte' der Persis: Untersuchungen Zu Geschichte und Kultur von Färs in frühhellenistischer Zeit (330-140 v.Chr.)**. Munich.
- Wiesehöfer, J. (2007). Fars under Seleucid and Parthian rule. V.S. Curtis and S. Stewart (eds.). London: the age of the Parthians. P 37-49.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی